

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Kernthema's voor maatschappijleer

Dodde, N.L.

Citation

Dodde, N. L. (1977). Boekbespreking van: Kernthema's voor maatschappijleer. *Acta Politica*, 12: 1977(4), 542-544. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451783>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451783>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

voor orde, recht, en gelijkheid in de wereld. Met name de omstandigheid dat in het statensysteem telkens weer grote mogendheden naar voren blijken te komen leidt tot accumulaties van militaire en economische macht en daardoor tot meer ongelijkheid, wanorde en onvrede. Deze hele redenering weet de auteur met instructieve empirische gegevens te onderstrepen. Had hij zich tot dit kernthema beperkt volgens deze ene benadering, dan kon zijn boek zeker aantrekkelijk genoemd worden. Zoals gezegd loopt er echter door het hele boek een tweede draad. Deze komt overeen met een soort nieuw 'paradigma': 'the general study of politics and world politics'. Onder wereldpolitiek verstaat Modelski 'the set of activities that is concerned with the achievement of order and justice for world society' (p. 11). Het is logisch dat als je zo'n 'set of activities' tot studie-object neemt, je een wat optimistischer beeld van de wereld verkrijgt dan het traditionele. Deze tweede benadering mondt uit in de 'principles of world politics'. Deze principes zijn, anders dan men van de auteur van *A Theory of Foreign Policy* zou mogen verwachten, niet theoretisch van aard, maar normatief. De wereld moet verbeterd worden volgens zes principes. De belangrijkste daarvan zijn: doorbreking van de vicieuze cirkel van het nationale statensysteem, en het creëren van een gecompliceerd geheel van netwerken. Onder netwerken verstaat Modelski 'systems of equal-status relationships' (p. 88).

De nieuwe benadering of wereldaanshouwing bevat ook een sterk utopisch element: 'Modern social science has given realism the tools for becoming more perceptive; but realism must also be informed by a vision of a better world. It needs a good strong dose of utopia, as well as a steady diet of optimism and faith, so that the world can truly be made a better place' (p. 361).

Het behoeft nauwelijks meer gezegd te worden dat deze tweeslachtige opzet van het boek (in combinatie met de sterke dosis utopie) de nodige begripsverwarring en tegenstrijdigheden oplevert. Concepten, modellen, typologieën en principes buitelen over elkaar heen zonder dat hun onderlinge relatie altijd precies duidelijk wordt. Op belangrijke punten spreekt Modelski zich tegen. Op p. 291 bijv. introduceert hij drie typen oorlog: globale, nationale en locale. Even verder acht hij het wenselijk om maar twee typen te onderscheiden, nl. enerzijds globale oorlogen die het voortbestaan van de mensheid bedreigen, en anderzijds nationale en lokale oorlogen die dat niet doen. Weer verderop kan men lezen dat globale oorlogen tot nu toe het voortbestaan van de mensheid niet hebben bedreigd. Op p. 308 wordt de lezer tenslotte geconfronteerd met een vierde type oorlog, nl. regionale oorlogen. Het centrale begrip wereldpolitiek neemt beurtelings twee bekentenissen aan: wereldwijde politiek of 'principiële' politiek (op wereldschaal). Op p. 277 blijkt dat de huidige wereld *niet* het treffendst getypeerd kan worden als een systeem van nationale staten, een waarneming die strijdt met zijn betoog over de vicieuze cirkel en met de bewering op p. 250 dat het systeem van nationale staten 'now at its peak' is. De auteur heeft met zijn 'principiële' benadering een in aanzet zeer interessante analyse van de ontwikkeling van het internationaal systeem vertoebeld.

Alfred Pijpers

Henk Dekker, *Kernthema's voor maatschappijleer*, Leiden (Nederlandse Bibliotheek voor Onderwijskunde, deel 9, L. Stafleu & Zoon), 1976, xi + 113 p., f 17,50.

Het vak maatschappijleer komt sinds 1968 voor op het lesrooster van scholen voor

voortgezet onderwijs. Het neemt daar echter een bescheiden plaats in; de leerlingen krijgen slechts één jaar lang gedurende twee lesuren per week maatschappijleer. Door leerlingen wordt het vak veelal van weinig belang geacht; maatschappijleer is immers geen examenvak? Onder leraren bestaat er geen duidelijkheid over doel en inhoud; is maatschappijleer nu een kennisvak, een vak dat vaardigheden ontwikkelt of een vak dat attitudes ontplooit? Deze problemen zijn voor Henk Dekker aanleiding geweest het werkje *Kernthema's voor maatschappijleer* te schrijven. Het is een poging structuur en inhoud van het vak maatschappijleer te verduidelijken.

Een groot gedeelte van deze uitgave wordt ingeruimd voor een geschiedschrijving van het vak maatschappijleer. Dit deel is te omvangrijk. Het levert geen bijdrage aan het inzicht omtrent structuur en inhoud van maatschappijleer. Uit dit gedeelte blijkt, dat de Conferentie over maatschappijleer van de Werkgemeenschap van Opvoeding en Onderwijs van 1962 van bijzonder belang is geweest; er zijn toen vele denkbeelden omtrent het vak geformuleerd. De meer officiële opvattingen omtrent maatschappijleer zijn nogal teleurstellend. Het voorstel Leerplan Rijksscholen voor Maatschappijleer van 1968 met name is uiterst summier. Een Discussie-nota van 1972 van een Commissie Modernisering Leerplan Maatschappijleer (CMLM) blijkt niet meer dan een inventarisatie van reeds bekende standpunten met betrekking tot maatschappijleer. In 1974 geeft deze CMLM een Rapport uit, dat als een oppervlakkige onderwijskundige en vakdidactische aanvulling op de Discussie-nota beschouwd moet worden. Een Advies van de CMLM inzake een onderwijsplan voor het vak maatschappijleer van 1975 is een herziene aanvulling op het eerder genoemde Rapport; er wordt slechts in algemene zin geschreven over de zogenaamde informatie-gebieden: sociale ervaringswereld, sociale beheersing, sociale ongelijkheid en sociale verandering.

Aan de hand van een in 1975 gepubliceerde 'Terreinafbakening van Maatschappijleer' van aan Nederlandse universiteiten verbonden vakdidactici maatschappijleer komt Dekker in een laatste hoofdstuk tot een overzicht van door leerlingen te verwerken leerstof. Dit gedeelte, dat de uitgave van het werkje moet rechtvaardigen, is te kort. De auteur komt niet aan concretisering van zijn denkbeelden toe. Het doel van maatschappijleer is, volgens Dekker, sociale en politieke vorming. Deze doelstelling moet middels zeven thema's verwerkelijkt worden. Lessen maatschappijleer over politiek, primaire samenlevingsvormen, onderwijs, massacommunicatie-media, arbeid, jeugdschubculturen, seksualiteit en maatschappij dienen de leerlingen informatie te verschaffen over sociaal-politieke structuren en processen. De auteur blijkt veel belang te hechten aan kennis; hij stelt, dat wanneer leerlingen zicht hebben op bedoelde structuren en processen, zij kunnen 'nagaan wat er zou dienen te gebeuren om hun eigen samenlevingssituaties in de door hen gewenste richting te veranderen en om een bijdrage te leveren aan de tot standkoming van een democratische, rechtvaardige en gezonde maatschappij' (blz. 88-89). Bij elk van de thema's wordt een overzicht gegeven van een groot aantal kernbegrippen, waarvan de relevantie voor het inzicht in sociaal-politieke structuren en processen overigens niet steeds duidelijk is.

Voor een eerste oriëntatie op het vak maatschappijleer is het werkje van Dekker alleszins geschikt. Uit algemeen-onderwijskundig en vakdidactisch oogpunt bezien zou evenwel nadere informatie verlangd mogen worden, met name over geoperationaliseerde doelstellingen, onderwijsleermiddelen, didactische werkvormen, leerstofsequenties en evaluatie-mogelijkheden. Veel meer dan 'Kontouren van een leer-

plan', zoals de ondertitel van het werkje luidt, wordt in de uitgave van Henk Dekker niet geboden.

N. L. Dodde

C. P. Middendorp, **Progressiveness and Conservatism**, fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class (Universiteit van Amsterdam), Den Haag, Mouton, 1976, -378 p., f 65,—.

In dit boeiend, gedegen proefschrift is een poging ondernomen de betekenis van de tegenstelling progressief-conservatief nader te bepalen. Tal van onderzoeken naar de dimensionaliteit van het politieke denken zijn uitgevoerd, zonder dat dit tot een eenduidig antwoord heeft geleid. Een en ander wordt door Middendorp beschreven als consequentie van gebreken in de definities en de conceptualiseringen (hoofdstuk 3).

Als uitgangspunt voor zijn onderzoek ontwerpt de auteur een model van de conservatieve ideologie. Dit model is gebaseerd op een analyse van de ontwikkeling van het politieke denken in West-Europa sedert de Verlichting (hoofdstuk 4). Drie ideologieën — zo stelt Middendorp — bepalen het West-Europese politieke denken: het conservatisme, het klassieke economische liberalisme en het marxisme/socialisme. Deze uiteenzetting van Middendorp is de basis voor de constructie van het model van het conservatisme. Helaas wordt deze analyse hier en daar ontsierd door m.i. wat subjectieve evaluaties: de sociaal-democraten zouden ongelijk hebben met hun optimisme over het bereiken van hun doeleinden langs parlementaire weg (p. 88); de egalitaire aspecten van het liberalisme worden gedeclasseerd als façade (p. 80). Opmerkelijk is ook dat de Christen-Democratie in een enkele pagina wordt afgedaan, zonder in te gaan op een mogelijke eigen ideologische achtergrond van deze stroming. In feite brengt Middendorp de christen-democratie wat erg gemakkelijk en bovendien vooruitlopend op de resultaten van zijn onderzoek bij het conservatisme onder (pp. 90-91).

Middendorps ideaal-typisch model van het conservatisme als ideologie (pp. 97-103) bestaat uit 121 uitspraken die de inhoud van deze ideologie op abstract, filosofisch niveau representeren (37 van deze uitspraken worden in het onderzoek gehanteerd). Het conservatisme en de andere ideologieën zijn volgens de auteur gebaseerd op de verschillende betekenissen die aan de waarden vrijheid en gelijkheid op het economische en niet-economische terrein worden toegekend. Aan de hand van beide waarden selecteert de onderzoeker uit diverse Nederlandse onderzoeken 26 schalen voor opvattingen die indicatief worden geacht voor de tegenstelling progressief-conservatief op concreet niveau (pp. 126-140). Deze 37 abstracte en 26 concrete items worden voorgelegd aan een steekproef uit de Nederlandse bevolking en aan leden van de Tweede Kamer (Appendix 2).

De publieke opinie blijkt zowel op abstract als op concreet niveau multi-dimensioneel gestructureerd te zijn. Op abstract niveau brengen de factor-analyses vier factoren aan het licht. Drie daarvan kunnen volgens Middendorp geïnterpreteerd worden als conservatisme-, socialisme-, en liberalisme-factoren. De vierde is een zwakke mensbeeldfactor. Op concreet niveau levert de analyse twee factoren op die uiting geven aan de tegenstellingen tussen libertijns en traditioneel denken (de LITR-factor) en tussen links en rechts denken (de LERI-factor). Een derde 'authoritarianisme-factor' kan worden beschouwd als een subdimensie van de LITR-factor.

Op het niveau van de politieke elite (de kamerleden) is de structuur veel eenvoudiger. Zowel op het abstracte als op het concrete niveau wordt een duidelijke tegenstelling progressief-conservatief aangetoond. Deze duidelijke unidimensionele structuur wordt op het abstracte niveau enigszins verstoord door de aanwezigheid van een zwakke mensbeeldfactor. Bij deze resultaten moet echter aangetekend worden dat de in de analyse opgenomen items ontleend zijn aan een beschrijving van het conservatisme en vooral de tegenstelling conservatisme-progressiviteit (vooral socialisme) representeren. Het is m.i. zeer wel mogelijk dat introductie van items die andere tegenstellingen (christen-democratie vs. liberalisme of socialisme; liberalisme vs. conservatisme) representeren, de dimensionaliteit van de structuur ingrijpend zou veranderen.

Wanneer het abstracte en het concrete niveau worden geïntegreerd, handhaaft zich bij de politieke elite de tegenstelling tussen progressief (links, libertijns, socialistisch) en conservatief (recht, traditioneel, conservatief/liberaal).

In de publieke opinie vertonen de vijf dimensies (socialisme, liberalisme, conservatisme, LITR, LERI) relatief weinig samenhang. Dit betekent dat combinaties van socialisme met conservatisme of met rechts of traditioneel denken tamelijk frequent voorkomen. Een mogelijke verklaring hiervoor biedt Kerlingers theorie van de 'criteriality of referents': de politieke realiteit is zo complex dat vele individuen deze realiteit bezien vanuit slechts een van de ideologische perspectieven (dit is dan 'criterial'); de reacties op items die verwijzen naar andere dimensies zullen dan toevallig en inconsistent zijn. Helaas werkt Middendorp deze mogelijke verklaring niet empirisch uit. Hij beschrijft de genoemde combinaties van opvattingen als 'vals bewustzijn' (p. 158 en p. 194) en introduceert hiermee een van de meest onwetenschappelijke begrippen uit het marxisme: is het bewustzijn conform de verwachtingen van de onderzoeker, dan heeft de drager van het bewustzijn geluk en de onderzoeker gelijk; is het bewustzijn niet conform de verwachtingen dan is het bewustzijn vals en heeft de onderzoeker... toch gelijk! Hoewel Middendorp in een noot (p. 215, 8a) stelt dit begrip alleen beschrijvend te gebruiken, blijkt in het volgende deel van zijn werk (hoofdstuk 7) dat ook de evaluatieve connotaties van het begrip hem niet vreemd zijn.

In dit deel van het onderzoek komt de relatie tussen sociale klasse en linkse ideologie (LERI) aan de orde. Deze relatie blijkt tamelijk zwak te zijn. Hier signaleert Middendorp opnieuw vals bewustzijn (pp. 227-228): meer dan een derde van de lagere klasse is rechts en ongeveer veertig procent van de hogere klasse is links. Hier blijkt het evaluatieve gebruik door Middendorp van het begrip vals bewustzijn: de lagere klasse behoort links te zijn, de hogere rechts.

De LERI-dimensie blijkt inderdaad gerelateerd te zijn aan een aantal sociale klasse determinanten, maar minstens even sterk aan socialisatie-, situatie- en persoonlijkheids-variabelen (pp. 242-243). Verder onderzoek naar de relatie tussen LERI en de sociale klasse brengt aan het licht dat de andere component van progressiviteit, libertanisme (LITR), de relatie tussen sociale klasse en LERI onderdrukt (p. 247). Een en ander is het gevolg van het elkaar tegenwerken van de inkomens- en de opleidingscomponent van sociale klasse. Een laag inkomen vertoont een positieve samenhang met linkse opvattingen, maar een lage opleiding met traditionalisme. Een hoog inkomen is positief gerelateerd aan rechts opvattingen, maar een hoog opleidingsniveau aan libertanisme. Daar komt dan nog bij dat de invloed van het opleidingsniveau veel sterker is dan de invloed van het inkomen (p. 267).

Naast de sociale klasse beïnvloeden dus tal van andere variabelen de politieke pro-